

СІРАНТ М. М.,

доктор юридичних наук, професор
заступник директора
(Інститут права, психології
та інноваційної освіти
Національного університету
«Львівська політехніка»)

МАРКІН С. І.,

адвокат,
кандидат юридичних наук, доцент

УДК 341.252.4

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.71>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ ПРИ ВИЗНАЧЕНІ МІСЦЯ ЇЇ ПРОЖИВАННЯ

У статті проведено характеристику норм чинного законодавства України та окремих міжнародно-правових документів, що стосуються забезпечення та гарантування прав дитини загалом та права на місце проживання, зокрема. Звернуто увагу на те, що в сучасних умовах розвитку людської цивілізації відбуваються складні процеси трансформацій, що зумовлено багатьма чинниками, значна кількість яких пов'язана зі зміною свідомості людей. На перший план багатьма цивілізованими країнами винесено питання, яке охоплює розуміння людського існування головним пріоритетом людства. Підкреслено, принцип людиноцентризму, що проголошений основоположним у ставленні до фізичної особи став поштовхом до реального гарантування та реалізації прав людини. Особливе ставлення щодо захисту прав і свобод відбулося й у відношенні до найменш захищеної категорії фізичних осіб, якими є діти. Констатовано, що розуміння того, що діти є продовження життя людської цивілізації спонукало міжнародне співтовариство до формування відповідної системи норм, що регулюють відносини у цій сфері.

Зазначено, що права дитини, як фізичної особи, яка є повноцінним громадянином держави, мають перебувати у центрі усієї системи захисту прав і свобод людини. Максимальні зусилля держави мають бути спрямовані на досягнення найбільш дієвого та ефективного механізму щодо охорони прав дитини, яка є найменш захищеним членом суспільства. Охарактеризовано законодавство України, що регламентує питання визначення місця проживання, як вагової правової категорії. Здійснено аналіз норм Цивільного та Сімейного кодексів, які визначають особливості визначення місця проживання дитини, а також з'ясовано зміст категорії «місце проживання дитини» та принципу «забезпечення найкращих інтересів дитини». Встановлено, що національна судова система відійшла від низки застарілих підходів у визначенні місця проживання дитини», встановивши, що при визначенні цього питання за рівних обставин може надаватись пріоритет батькові, а не матері.

Ключові слова: діти, фізична особа, права дитини, механізм захисту прав дитини, місце проживання дитини, міжнародно-правові акти, ЄСПЛ, найкращі інтереси дитини.

Sirant M. M., Markin S. I. Theoretical-legal understanding of the protection of the child's interests in determining their place of residence

The article describes the norms of the current legislation of Ukraine and certain international legal documents related to ensuring and guaranteeing the rights of the child in general and the right to a place of residence, in particular. Attention is drawn to the fact that in the modern conditions of the development of human civilization, complex processes of transformations are taking place, which is caused by many factors, a significant number of which are related to the change in people's consciousness. Many civilized countries have brought to the fore the question that embraces the understanding of human existence as the main priority of mankind. It is emphasized that the principle of people-centrism, which was declared fundamental in the attitude towards the physical person, became an impetus for the real guarantee and realization of human rights. A special attitude regarding the protection of rights and freedoms also occurred in relation to the least protected category of natural persons, which are children. It was established that the understanding that children are a continuation of the life of human civilization prompted the international community to form an appropriate system of norms regulating relations in this area.

It is noted that the rights of the child, as an individual who is a full-fledged citizen of the state, should be at the center of the entire system of protection of human rights and freedoms. The maximum efforts of the state should be aimed at achieving the most effective and efficient mechanism for the protection of the rights of the child, who is the least protected member of society. The legislation of Ukraine, which regulates the issue of determining the place of residence as a significant legal category, is characterized. An analysis of the norms of the Civil and Family Codes, which determine the peculiarities of determining the child's place of residence, was carried out, as well as the content of the category "place of residence of the child" and the principle of "ensuring the best interests of the child" were clarified. It was found that the national court system had moved away from a number of outdated approaches in determining the place of residence of a child, establishing that priority could be given to the father rather than the mother in determining this issue, all things being equal.

Key words: *children, physical person, child's rights, child's rights protection mechanism, child's place of residence, international legal acts, ECHR, best interests of the child.*

Постановка проблеми. Діти як повноцінні члени суспільства та ключовий елемент нашого майбутнього, нашого розвитку і творення людської цивілізації мають відчувати опіку і піклування, добре ставлення і турботу не лише від батьків чи осіб, які їх замінюють, але й держави в особі її органів і служб, до компетенції яких держава відносить таку діяльність. Вочевидь, що виступаючи такими захисниками і охоронцями прав дитини усі мають пам'ятати наскільки важливо забезпечити таке дитинство, яке стане тією основою, що сприятиме зростанню дитини повноцінним та належним членом суспільства, здатним у подальшому забезпечити зростання та розвиток своєї держави. У цьому контексті важливим є формування ефективної системи законодавства, що спрямована на безумовний захист усіх прав і свобод дитини. Значна роль у забезпеченні цілої низки прав і свобод дитини сьогодні відведена правильному розумінню і реалізації права дитини на місце проживання, що як показує судова практика, впливає і на приватноправову, і на публічно-правову сфери реалізації багатьох прав і свобод дітей.

Стан дослідження проблеми. Питання, пов'язані з визначенням місця проживання дитини розкрито у працях К. М. Аніщенко, Л. М. Баранової, В. І. Борисової, І. В. Жилінкової, О. О. Кармази, Т. А. Кобзєвої, І. А. Коваленко, А. О. Кучеренко, А. М. Мамульчик,

З. В. Ромовської, С. Я. Фурси, Є. І. Фурси, В. С. Шاپіри, В. Л. Яроцького та інших учених. Водночас в умовах воєнного стану зазначена проблема набуває актуальності та потребує наукового аналізу.

Метою статті є дослідження системи захисту прав дитини на національному рівні та рівні міжнародного співтовариства у контексті визначення місця проживання дитини.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах розвитку людської цивілізації відбуваються складні процеси трансформацій, що зумовлено багатьма чинниками, значна кількість яких пов'язана зі зміною свідомості людей. На перший план багатьма цивілізованими країнами винесено питання, яке охоплює розуміння людського існування головним в існуванні людства. Принцип людиноцентризму, що проголошений пріоритетом у ставленні до фізичної особи став поштовхом до реального гарантування та реалізації прав людини. Особливе ставлення щодо захисту прав і свобод відбулося і у відношенні найменш захищеної категорії фізичних осіб, якими є діти. Розуміння того, що діти є продовження життя людської цивілізації спонукало міжнародне співтовариство до формування відповідної системи норм, що регулюють відносини у цій сфері.

Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III закріпив положення про те, що «всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи, визначені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами» [1].

Варто підкреслити, що враховуючи міжнародні стандарти, які вироблені світовою спільнотою у сфері захисту прав дитини, наша держава сформувала відповідну систему заходів стосовно охорони дитинства, яка закріплена на законодавчому рівні та включає: «визначення основних правових, економічних, організаційних, культурних та соціальних засад щодо охорони дитинства, удосконалення законодавства про правовий і соціальний захист дітей, приведення його у відповідність з міжнародними правовими нормами у цій сфері; забезпечення належних умов для гарантування безпеки, охорони здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності; проведення державної політики, спрямованої на реалізацію цільових програм з охорони дитинства, підтримки виробництва дитячого харчування, у тому числі первинного виробництва, надання дітям пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі виховання, навчання, підготовки до трудової діяльності, заохочення наукових досліджень з актуальних проблем дитинства; встановлення відповідальності юридичних і фізичних осіб (посадових осіб і громадян) за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди; створення умов для забезпечення наявності на ринку в достатній кількості дитячого харчування, що відповідає вимогам законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів, у тому числі шляхом запровадження пільгового кредитування та/або оподаткування операторів ринку харчових продуктів, митного та/або тарифного регулювання» [1].

Досліджуючи теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання забезпечення прав дитини в Україні, О. О. Навроцький, пропонує авторське визначення форм адміністративно-правового сприяння у сфері реалізації прав дитини в Україні, а також окреслює основні види таких форм. Так, вчений вважає за доцільне визначити форми адміністративно-правового сприяння у сфері реалізації прав дитини як напрями та способи реалізації адміністрування прав дитини на підставі нормативно-правових актів, що здійснюється органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами у ході реалізації виконавчо-розпорядчої діяльності для втілення міжнародних договорів, державної політики та законів України щодо забезпечення прав дитини шляхом: 1) законотворчої і підзаконної нормотворчої діяльності державних органів, яка спрямована на створення правових приписів, що регламентують права дитини, гарантії їх реалізації

тощо; 2) управління виховними, навчальними, культурними закладами, у яких діти реалізують право на освіту, спілкування, право на інформацію тощо; 3) державного сприяння у створенні та діяльності дитячих громадських організацій; 4) адміністрування органами державної влади порядку прийняття і розгляду заяв та клопотань дітей щодо реалізації своїх прав і законних інтересів та скарг про їх порушення; 5) виокремлення у структурі правоохоронних органів спеціальних підрозділів, які займаються питаннями протидії злочинності серед неповнолітніх; 6) встановлення державних процедур усиновлення, піклування та контролю за їх виконанням; 7) безкоштовного представлення інтересів дитини у судових інстанціях; 8) протидії насильству серед дітей і дискримінації; 9) розробки і реалізації державних програм розвитку дитини (наприклад, Програма раннього втручання); 10) здійснення відомчого державного контролю за діяльністю посадових осіб, які відповідальні за втілення політики щодо дотримання прав дітей на всіх рівнях, а також реалізації і забезпечення охорони здоров'я дітей, організації дозвілля тощо [2, с. 254–255].

У контексті вказаного вище все ж необхідно зауважити, що попри всі заходи щодо захисту прав підростаючого покоління, які вживає держава, належний розвиток дитини і реалізація її прав може відбуватися лише тоді, коли вона оточена батьківською опікою і зростає у повноцінній сім'ї. На жаль, все частіше відбуваються розлучення сімей, які виховують дітей, що переважно призводить до конфліктів і непорозумінь з приводу місця проживання дитини.

На думку О. Кучеренка, чинне законодавство передбачає достатньо ефективний механізм забезпечення прав дитини під час визначення її місця проживання під час розірвання шлюбу між батьками. Натомість, підкреслює дослідник, що на практиці непоодинокими є випадки формального підходу до визначення якнайкращого для дитини місця проживання і з боку органів опіки та піклування, і з боку судів. Попри те, науковець впевнений, що усунення подібного формалізму дозволить забезпечити більш ефективну охорону прав та інтересів неповнолітніх.

Досить цікавим та важливим аспектом, на який звертає увагу О. Кучеренко, є розширення практики вирішення спорів між батьками щодо визначення місця проживання дитини шляхом застосування процедури медіації, як альтернативного способу вирішення конфліктів, що на думку вченого, має сприяти батькам досягти згоди за допомогою посередника-медіатора та обом брати участь у вихованні дитини. Іноді, коли дозволяють обставини, можливою та доцільною видається практика спільної почергової опіки, коли дитина почергово живе у кожного з батьків [3, с. 45-46].

Варто звернути увагу на те, що саме таким шляхом застосування позасудового вирішення сімейних конфліктів та проведення процедури медіації активно йдуть європейські країни. Водночас, судова практика нашої держава звертає увагу на тенденції, що існують у європейській судовій системі, зокрема практики ЄСПЛ. Так, Касаційний цивільний суд Верховного суду Постановою Верховного Суду у справі № 343/1500/15-ц (провадження № 61-23861св18) від 30 травня 2018 року, здійснив своєрідний переворот у питанні визначення місця проживання і тим самим відступив від позиції, що глибоко вкорінилась у судовій практиці, стосовно того, що «дитина має залишатися з матір'ю», підносячи на перше місце «якнайкращі інтереси дитини» [4]. Серед усього іншого у своєму рішенні Касаційний цивільний суд Верховного Суду зазначає, що Рада Європи декілька разів засуджувала нерівне ставлення до батьків і наголошувала на тому, що роль батька щодо дітей необхідно краще визнавати і належно цінувати. Наприклад, у своїй Постанові 2079 (2015) щодо «Рівності і спільної батьківської відповідальності: роль батька» Парламентська Асамблея наголосила на важливості «подолання гендерних стереотипів щодо ролей, які приписуються жінкам і чоловікам у сім'ї» як «відображення соціологічних змін, що відбулися впродовж останніх п'ятдесяти років з огляду на організацію приватної сфери і сім'ї» [4].

У своїх теперішніх рішеннях Верховний Суд виключає з мотивувальної частини рішень апеляційних судів згадування про принцип 6 Декларації прав дитини: «Вирішуючи спір у частині визначення місця проживання дитини, апеляційний суд значною мірою

керувався принципом 6 Декларації прав дитини, при цьому не врахувавши, що Декларація прав дитини не є міжнародним договором, не є нормативним документом обов'язкового характеру у правовій системі України, тоді як Конвенція про права дитини є частиною національного законодавства. Під час визначення місця проживання дитини судам необхідно встановлювати не лише наявність або відсутність виняткових обставин, коли дитина може бути розлучена зі своєю матір'ю, а крізь призму врахування найкращих інтересів дитини, виходячи із рівності прав батьків щодо дитини, встановлювати та надавати належну правову оцінку всім обставинам справи, які мають значення для правильного вирішення спору» [5].

Натомість у національному законодавстві, вирішуючи питання про встановлення місця проживання дитини, переважно звертаються до Цивільного [6] та Сімейного кодексів України [7], а також Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання» [8]. У контексті цих законодавчих актів, варто звернути увагу на те, як законодавець розуміє саму категорію «місце проживання», які особливі характеристики включаються у його тлумачення. Так, Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання» від 11 грудня 2003 року № 1382-IV [8], визначаючи місце проживання прирівнює його до житла, якому присвоєно у встановленому законом порядку адресу, а також воно відповідає певним вимогам і є тим, де особа проживає.

Місцем проживання громадянина може бути житлове приміщення, де він може постійно чи переважно проживати у статусі власника чи наймача. Можуть бути інші підстави, передбачені законодавством, виходячи з яких здійснюється реєстрація громадян за місцем проживання.

Зі сказаного вище можна висновувати, що «місце перебування» фактично не є «місцем проживання» громадянина, а лише фіксує його перебування протягом певного часу (тимчасове перебування) в будь-якій установі або організації.

На підставі Порядку декларування і реєстрації місця проживання (перебування) державою ведеться реєстраційний облік громадян за їх місцем проживання на території України. Цей облік необхідний для забезпечення відповідних умов реалізації громадянських прав і свобод, і навіть виконання громадянами обов'язків перед іншими громадянами [9]. У контексті нашого дослідження варто зауважити, що діти, як правило реєструються за місцем проживання батьків, або одного з батьків, якщо вони проживають не разом.

З метою врегулювання цивільних правовідносин у ст. 29 «Місце проживання фізичної особи» Цивільного кодексу України надається визначення того, що є місцем проживання громадянина [6]. Місцем проживання визнається місце, де громадянин постійно чи переважно проживає, так само це стосується і неповнолітніх дітей. Натомість, місцем проживання підопічних дітей визнається місце проживання їх законних представників (батьків, усиновителів, опікунів).

На підставі ст. 29 ЦК України громадянин не може мати більше одного місця проживання. Стаття 9 Житлового кодексу України встановлює, що громадяни, які перебувають відповідно до закону на території України, можуть вільно реалізовувати право у виборі житлового приміщення, з метою проживання, можуть бути власниками приміщень або наймачами, або займати житлові приміщення на інших підставах, що не суперечать законодавству [10].

Вагоме значення місце проживання дитини відіграє нині. Адже під час дії воєнного стану на території України збільшується кількість дітей, які втратили батьків або залишились без батьківського піклування або проживали в закладах інституційного догляду поряд із місцями активних бойових дій і були евакуйовані в більш безпечні регіони України та за кордон. Тому обов'язком держави є забезпечення особливого захисту та допомоги таким дітям, в тому числі і можливості їх усиновлення, яке беззаперечно, обов'язково має здійснюватися з урахуванням найкращих інтересів дитини [11, с. 105].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що місце проживання дитини може бути визначено за сукупності обставин, а не тільки за адміністративним актам про реєстрацію місцю проживання. У правозастосовній діяльності прийнято вважати, що у місці проживання дитина перебуває постійно чи переважно, тобто протягом тривалого

періоду часу, або у конкретний час може перебувати у цьому місці. Враховуючи конкретні обставини, зумовлені воєнним станом, тимчасовий критерій може визначатися нетривалими строками (тижнями, місяцями) перебування особи у конкретному місці, наприклад, при переселенні з однієї місцевості, яка прилягає до території бойових дій, до іншої для постійного проживання. Зміст поняття «місце проживання» становлять елементи суб'єктивного та об'єктивного характеру, житло (квартира, будинок та ін.), населений пункт, місцевість, що визначається адміністративно-територіальною одиницею, адресно-географічне положення, держава тощо.

Водночас доцільно вважати, що місце проживання дитини – це територія держави, де дитина перебуває протягом певного періоду часу, прийнятого основою у визначенні місця проживання. Проживання доречно розуміти як знаходження безлічі правових і фактичних зв'язків, що становлять проживання.

Список використаних джерел

1. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
2. Навроцький О. О. Забезпечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання: дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук за спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2018. 472 с.
3. Кучеренко О. Особливості визначення місця проживання дитини в разі розірвання шлюбу. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 43–46.
4. Постанова від 30.05.2018 р. № 343/1500/15-ц. Верховний Суд. Касаційний цивільний суд. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74598487>
5. Постанова від 19.09.2018 р. № 486/709/16-ц. Верховний Суд. Касаційний цивільний суд. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76715539>
6. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
7. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
8. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання: Закон України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 15. Ст. 232.
9. Деякі питання декларування і реєстрації місця проживання та ведення реєстрів територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2022 р. № 265. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2022-%D0%BF#Text>
10. Житловий кодекс України: Закон України від 03.06.1983 р. № 5464-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5464-10>
11. Томляк Т. С. Принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини в сучасному праві: теоретико-правові засади: дис. на здобуття ступеня докт. філософ., спец. 081 «Право». Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків. 2023. 248 с.

